

PAUL VAN TONGEREN

Natuurlijke en geconstitueerde gemeenschappen
Wederkerigheidsrelaties in het gezin. Ter inleiding¹

Grofweg zijn er twee soorten van gemeenschap: ten eerste zijn er gemeenschappen waarvan je lid bent, omdat je er lid van wilt zijn – om wat voor reden dan ook – en zolang als je er lid van wilt zijn. Ten tweede zijn er gemeenschappen waarvan je al lid bent voordat je kunt kiezen, en waar je niet echt uit kunt treden, tenminste niet zonder jezelf deels of helemaal te verliezen. Een voorbeeld van het eerste soort is de sportclub, een voorbeeld van het tweede soort is de universele mensen-gemeenschap. Bij de eerste spreken we van geconstitueerde gemeenschappen, bij de tweede soort van natuurlijke gemeenschappen. Beide ontwikkelen zich in een geschiedenis, en zijn dus historisch. Maar op verschillende manieren. De eerste zijn gemaakt, de tweede groeien.

Maar de tweedeling is grof, zoals gezegd. De meeste gemeenschappen hebben iets van beide vormen. Een vakbond bijvoorbeeld is een verband dat tot stand komt door vrije keuze en toetreding van de leden. Maar men kan lid zijn in hart en nieren, en zelfs van geslacht op geslacht. En vriendschap is een verband dat niet door keuze tot stand komt (je wordt niet door keuze iemands vriend; je bent het al voordat je kiest), maar je kunt een vriendschapsband wel verbreken.

Toch is het onderscheid wel van belang omdat het eenzijdige interpretaties voorkomt. Wie blind is voor het geconstitueerde karakter van bijvoorbeeld de politieke gemeenschap, kan verzeild raken in de ideologie van bloed en bodem. Maar dat neemt niet weg dat ook de leden van een politieke gemeenschap meer met elkaar delen, dan wat

zij samen afspreken, en dat een gemeenschappelijke geschiedenis of een lotsverbondenheid aan de constitutie voorafgaat en deze draagt.

Wat heeft dit alles te maken met het thema van deze bundel: het gezin? Ook onze voorstelling van het gezin kan door eenzijdigheden vertekend worden. Wie geen oog heeft voor het natuurlijk karakter van de gemeenschap die het gezin vormt, vervalt gemakkelijk in de vergissing, de relaties tussen de leden van het gezin te denken in termen van afspraken, afwegingen en keuzes. Maar dat er tussen partners, en tussen ouders en kinderen meer is dan in zulke termen kan worden uitgedrukt, neemt niet weg dat de leden van het gezin voor een belangrijk deel zelf bepalen wat voor een soort van gemeenschap zij vormen.

Elke tijd is geneigd tot zijn eigen eenzijdigheid. Onze tijd wordt wel individualistisch genoemd, en is dan ook geneigd de gemeenschap op te vatten als een produkt van individuen. Individen sluiten een contract, richten een verband op, treden toe tot een club, trekken zich terug uit een samenwerking. In een dergelijke tijd is het van belang te herinneren aan het andere, 'natuurlijke' aspect van gemeenschappen. En als sommige van de problemen in onze samenleving teruggaan op de wijze waarop wij over gemeenschap denken, kan een dergelijke herinnering ook praktische betekenis hebben.

Mensen *vinden* elkaar, en herkennen in elkaar dus een verwantschap die ze niet gemaakt hebben. Het huwelijk is een contract, maar als zodanig ook de uitdrukking en bezegeling van een band die niet ingesteld, maar gegroeid is. En het gezin is doorgaans een gemeenschap waarvan we al lid zijn voordat we als individu bestaan. Ouders spreken, al over hun kinderen voordat die er zijn. Zowel biologisch 'eigen' als geadopteerde kinderen zijn al ingeweven in een net van verhalen, verwachtingen en verbanden voordat ze reëel bestaan.

Maar het natuurlijk karakter van deze gemeenschap die het gezin is, bestaat niet alleen in het feit dat ze als het ware voorafgaat aan de individuele leden. Het bestaat ook in de affectieve banden die leden van een gezin – doorgaans – met elkaar hebben. Niet dat broers en zussen altijd gek zijn op elkaar, maar ze weten zich met elkaar verbonden op een manier die door voorkeur of afkeur niet echt geraakt wordt. Het natuurlijk karakter van deze gemeenschap bestaat ook in de kracht van vanzelfsprekendheid waarmee gedragspatronen heersen. In het gezin leren we wat we lange tijd – een leven lang – gewoon of vanzelfsprekend zullen vinden. Het gezin is als natuurlijke gemeenschap een thuis; niet een huis dat we bouwen of kopen, maar een huis waar we wonen, waar we een thuis vinden, waar we ons zelf vinden.

Hiermee is niet gezegd dat een gezin altijd een ‘huisje weltevree’ zou zijn. Het sluit niet uit dat gezinnen een grondig misvormende invloed kunnen uitoefenen op mensen. Incest, onverschilligheid, of nog ander kwaad kunnen het gezin tot een hel maken. Maar ook dat heeft te maken met het natuurlijk karakter van deze gemeenschap. Kwaad in een dergelijke gemeenschap werkt dieper door en is moeilijker te vermijden dan wanneer het gaat om verbanden die we zelf constitueren.

Dat het gezin een natuurlijke gemeenschap is betekent niet dat wij er zelf geen vorm aan zouden kunnen geven, of geen invloed op zouden hebben. Het betekent wel dat we daarbij de eigen aard van deze vorm van gemeenschap moeten respecteren. We kunnen ook *déze* natuur niet ongestraft helemaal naar onze hand zetten. Maar waarin bestaat dan die eigen aard van deze gemeenschap? Wat voor soort van relaties is eigen aan deze gemeenschap? die we het gezin noemen?

Aan deze vragen wijdde het Thijmgenootschap, in samenwerking met de Thomas More Academie, in het najaar van 1997 een symposium. In vijf voordrachten, een column en

een forumdiscussie werden verschillende aspecten van gezinsrelaties besproken. De titel van het symposium, nu ook titel van deze bundel, werd ontleend aan de gedichten-cyclus 'Omdat we van ons zelf geen huis zijn' van Rutger Kopland. Als motto werd uit die cyclus het volgende gedicht genomen:

Er moeten hier toch mensen wonen, ik luister,
en herinner mij dit huis, de lege eierschalen,
de koude resten thee, de waaiende gordijnen,
op het tafellaken grijze stront van vogeltjes.

Oh, goeden morgen, als kabouters in zachte
pyamas gaan de geluiden door het huis, de
eerste Clementi, de kranen, de fluit van
het kokende water. Geluk is langzaam naar

beneden gaan, en daar zitten wachten
op stappen, tussen de muren bedekt
met tekeningen: vaders, moeders,

kinderen, tafel, huis, voorgoed
aan het ontbijt. En ik
was één van hen.

(uit de cyclus 'Omdat we van ons zelf geen huis zijn'
uit de bundel *Al die mooie beloften*
G.A. van Oorschot, Amsterdam 1978)

In de bundel die voor u ligt zijn de – deels bewerkte – inlei-
dingen van het symposium verzameld, aangevuld met een
bijdrage uit de bijbelwetenschap.

De bundel opent met een korte column door *Kees Klop*.
Hij ziet een overeenkomst tussen de eigen aard van de rela-
tie tussen leden van een gezin, en de naam die God heeft in
het Oude of Eerste Testament: 'Ik zal er zijn voor jou'.
Daarin is een specifieke waarde gegeven, trouw, die in

onze moderne cultuur volgens Klop, zowel aangehangen als bedreigd wordt. Zijn column is een aanklacht tegen de schizofrenie die hiermee is gegeven.

Christien Brinkgreve schetst in haar bijdrage de geschiedenis waarin de wederkerigheidsrelaties die het gezin kenmerken, zich ontwikkeld en veranderd hebben. Het gezin heeft altijd een mengeling te zien gegeven van affectieve en economische determinaties. Maar de verhouding waarin die twee tot elkaar staan, en dus de wijze waarop zij de wederkerigheidsrelaties binnen het gezin bepaalden, hebben zich in de loop van de tijd gewijzigd.

Dorien Pessers stelt het scherpst de eigen aard van de wederkerigheidsrelatie die bij het gezin hoort tegenover andere vormen van uitwisseling. Zij onderscheidt daartoe wederkerigheid of reciprociteit enerzijds, van wederzijdsheid of mutualiteit anderzijds. Het persoonlijk en duurzaam karakter van de eerste staat tegenover het zakelijk, contractueel en ad hoc karakter van de tweede. Wanneer zij dit onderscheid toepast op het gezin wordt het dreigende gevaar zichtbaar dat maatschappelijke en economische omstandigheden het accent van de reciprociteit naar de mutualiteit doen verschuiven, zodat sympathie en solidariteit worden vervangen door onderhandeling en berekening.

Liesbeth Sterck benadrukt het thema vanuit een gedragsbiologisch perspectief. Menselijk gedrag kan immers minstens deels ook vanuit de vergelijking met het gedrag van dieren verklaard worden. Niet alleen blijken machinaties van chimpanseemannetjes overeenkomst te vertonen met gelegenheidscoalities in de politiek, maar ook kunnen gedragingen tussen vaders en moeders, en tussen ouders en kinderen herkend worden in dierlijk gedrag. Wanneer dat laatste verklaard kan worden in termen van voortplantingsvoordeel, komt ook voor de menselijke verhoudingen een evolutionaire verklaring in beeld.

Het programma van het symposium was bijna helemaal vanuit de sociale en gedragswetenschappen ingevuld.

Anders dan gewoonlijk bij de activiteiten van het Thijmgenootschap, ontbrak de wijsgerige of theologische reflectie. In deze bundel wordt die lacune minstens deels opgevuld door de bijdrage van *Bas van Iersel*. Hij stelt de vraag naar hoe in de bijbel over gezin en familie wordt geschreven, om vervolgens te kunnen nagaan of in verband daarmee van wederkerigheid sprake is. Uit zijn speurtocht wordt duidelijk dat men ook in bijbelse tijden wist van de eigen soort van wederkerigheid die bij gezinsrelaties hoort; maar eveneens dat ook toen al de werkelijkheid wel eens andere patronen liet zien dan deze.

In de laatste twee bijdragen aan deze bundel komen achtereenvolgens de wijze waarop ouders hun kinderen opvoeden en de wijze waarop kinderen hun ouders behandelen aan de orde. *Jan Gerris* maakt duidelijk hoe gezinsrelaties van invloed zijn op de opvoeding van de kinderen. Hij beschrijft op zijn manier de eigen soort van wederkerigheid die hoort bij wat hij noemt de autoritatieve opvoedingsstijl. En hij laat met overvloed van argumenten zien hoe deze wederkerigheid de beste voorwaarden biedt voor positieve opvoedingsresultaten.

In de bijdrage van *Kees Knipscheer* tenslotte wordt de verhouding omgekeerd. Niet hoe ouders met hun kinderen, maar hoe kinderen met hun ouders omgaan, is nu het onderwerp. Het betreft dan de periode waarin juist de ouders hulpbehoevend zijn geworden. Ook hier blijkt of reciprociteit een sleutelterm. Maar nu is de vraag of de relatie (kind-ouders) in stand kan blijven als de wederkerigheid geen gelijke ruil impliceert. De hulpbehoevende ouders zijn immers van geen nut meer voor de kinderen. Dat solidariteit met hulpbehoevende ouderen niettemin vanzelfsprekend blijkt, bevestigt nog een keer de eigen aard van de wederkerigheid die keer op keer in deze bundel als kenmerkend voor de gezinsrelaties wordt aangetoond.

Nadat politieke partijen in Nederland met elkaar twistten over wie de meeste of de meest adequate aandacht wist op

te brengen voor het gezin, en nadat de UNESCO het jaar 1994 uitriep tot het jaar van het gezin, heeft het Thijmgenootschap met zijn symposium in 1997 en met deze bundel een eigen bijdrage willen leveren aan de bezinning op de gemeenschap waarvan wij allemaal al lid waren, voordat we ons konden afvragen van welke gemeenschap wij onder welke voorwaarden lid wilden worden. De vele literatuurverwijzingen bij de meeste bijdragen aan deze bundel maken duidelijk dat er ook in de wetenschappelijke wereld tegenwoordig ruim aandacht is voor deze vorm van gemeenschap, d.w.z. voor het gezin en de daarvoor karakteristieke wederkerigheid.²

NOTEN:

1 Met dank aan Prof. dr D.A.A. Mossel, die naar aanleiding van het symposium van het Thijmgenootschap waarvan deze bundel verslag doet, een kritische reflectie schreef, en die enkele van zijn gedachten in deze inleiding moge herkennen.

2 Vergelijk ook: A. Burguière e.a. (Hrsg.), *Geschiede der Familie*. Vier delen met historische, ethnologische, psychologische en sociologische bijdragen over het gezin, Frankfurt a. M. 1996-1998.